

R. Lesthaeghe

*De verhoudingen tussen generaties
en de toekomst van de verzorgingsstaat :
sociologische en demografische beschouwingen*

1. Inleiding

De grenzen van de verzorgingsstaat worden in deze tijd doorgaans gesteld in termen van economische grootheden en boekhoudkundige operaties. Het leidt geen twijfel dat macro-economische parameters en aspecten van beheer en financiering zeer zwaar doorwegen. Het is echter niet de bedoeling van dit artikel om deze facetten centraal te stellen, maar veeleer om enkele fundamentele lange-termijneffecten voor het voetlicht te brengen. Deze effecten hebben alle te maken met verhoudingen tussen generaties. Meer bepaald gaan we na hoe beslissingen genomen door één generatie de vrijheidsgraden beperken van een volgende generatie. Drie themata komen hierbij aan bod :

- a) De beslissingen inzake gezinsvorming, -uitbouw en -ontbinding van de eerste generatie bepaalt tot op welke hoogte de volgende generatie kan beschikken over familiale netwerken

van opvang m.b.t. welbepaalde risico's. Dit impliceert meteen dat ook bepaald wordt tot op welke hoogte de komende generatie afhankelijk wordt gemaakt van de complementaire, extra-familiale vormen van risicodekking, en dus van de gemeenschap in haar geheel. Er wordt geargumenteed dat de trend inzake investering in de familiale gemeenschap dalend is en dat dit de afhankelijkheid van andere vormen van risicospreiding en -dekking voor de toekomst verhoogt.

- b) De beslissingen inzake procreatie determineren in grote mate de loop van de nataliteit en derhalve de grootte van de opeenvolgende cohorten. Veranderingen in nataliteit - en deze komen in de Belgische demografische geschiedenis meerdere keren voor - galmen na voor een periode van nagenoeg 80 jaar. De statistische kenmerken van de evolutie van onze leeftijdsopbouw, die niet zonder belang zijn voor tal van sectoren van sociale voorzieningen, zijn derhalve reeds ten dele vastgelegd voor de toekomst. Hierbij zal worden geargumenteed dat de conjunctuur inzake leeftijdsopbouw voor enkele belangrijke sectoren neutraal tot gunstig is tot het einde van deze eeuw en dat ons derhalve enig "respijt" wordt gegund inzake de problematiek van leeftijdssamenstelling. Dit is echter niet langer zo na de komende eeuwwisseling.
- c) De transversale vorm van risicoverdeling, gebaseerd op intergenerationale solidariteit, krijgt het op korte termijn althans (d.i. tot 2000) niet extra hard te verduren vanwege de demografische parameters, maar gaat wel sterk lijden onder mechanismen die ingebed zijn in het algoritme waarop haar filosofie steunt. Dit algoritme vertoont, zoals door Samuelson reeds aangeduid, gelijkenis met een kettingbrief. Dit impliceert dat de ratio tussen bijdragen en later te ontvangen vergoedingen over de tijd een ongunstige tendens moet vertonen. De snelheid waarmee deze tendens zich ontwikkelt hangt echter af van een aantal groeiparameters, hetzij van economische, hetzij van demografische aard. De ontwikkeling van een ongunstig ratio, bekeken vanuit individueel oogpunt, komt de legitimatie van het principe van intergenerationale solidariteit niet ten goede. Voorts zal worden aangegeven dat een terugschakeling van de transversale vorm (intergenerationale solidariteit) naar de longitudinale (kapitalisatie) zeer belangrijk verlies zal bijbrengen. De argumentatie hier zal niet steunen op een ideologisch uitgangspunt, maar wel op de structurele eigenschappen van voornoemd algoritme.

Deze drie materies staan uiteraard niet op zichzelf maar zijn gesitueerd in een bredere context. Een eerste element van deze context is dat risico's sterk naar aard zijn gedifferentieerd en lopen van financiële problemen naar emotionele en psycho-somatische. Een tweede element is dat iedere vorm van geïnstitutionaliseerde risicoverzekering - ook deze in archaische of historische samenlevingen - een aantal afgeleide functies vervullen. Deze afgeleide functies zijn vaak belangrijker dan de hoofdfunctie, grotendeels omdat ze de directe onderbouw uitmaken van een maatschappijtype. We vertrekken met dit laatste thema.

2. De institutionele onderbouw van risicospreiding

In alle vormen van samenleving worden kosten en risico's die verband houden met procreatie en socialisatie, uitval uit het productiesysteem, ziekte en veroudering op institutionele wijze ondervangen.

Het spectrum van dergelijke institutionele arrangementen is uiteraard vrij breed, maar een dubbele localisatie is vaak aanwezig. De eerste is te plaatsen in het kader van verwantschap, de tweede in het kader van integratie binnen een bredere gemeenschap (van dorp tot natie-staat). In historisch en vergelijkend perspectief bekeken, vervullen institutionele arrangementen qua risicodekking en -spreiding veel meer dan alleen maar een opvangfunctie. Risicospreiding vormt immers een integraal deel van het uitwisselingssysteem en is als dusdanig ingebed in een sociale structuur met asymmetrische relaties. Dit is zowel het geval voor de familiale locus van risicospreiding als voor de "community"-vorm ervan: in Afrikaanse systemen gebaseerd op "lineage"-relaties zijn gerontocratisch beheer en controle niet weg te denken, evenmin als notabelen-patronage valt weg te cijferen uit het systeem opererend op het niveau van de lokale gemeenschap. In traditionele maatschappijen heeft institutionalisatie van risicospreiding derhalve ook de afgeleide functie van bestendiging en legitimatie van machtsverhoudingen via internalisatie van mechanische solidariteit. Dit geheel wordt trouwens geschraagd door een culturele code. Het beheer van een "crisis-fonds" of van een "ceremonieel fonds" (voor geritualiseerde uitwisseling) wordt dan ook doorgaans door de bewakers van deze moreel-religieuze code waargenomen.

Risico's staan echter niet alleen in verband met individuele omstandigheden, maar worden ook gegenereerd op het niveau van gehele ecosystemen en economieën. Individuen en lokale gemeenschappen hebben baat bij een blijvende adaptatie aan een gegeven of veranderend ecosysteem. In traditionele maatschappijen betekent dit dat evolutie van bevolkingsomvang en -structuur en van productie nauw verband houden met elkaar. Vandaar dat alle samenlevingsvormen regulerende mechanismen kennen die bevolkingsdruk limiteren. Zonder dergelijke Malthusiaanse "preventive checks" worden de risico's verhoogd voor alle leden van de gemeenschap, zij het in ongelijke mate. Bij ontstentenis daaraan vormen toenemende mortaliteit of emigratie de ultieme "positive checks". De afbakening van territoriale bevoegdheid en de neiging tot "closed settlement" in vele agrarische samenlevingen vormen de complementen van de demografische mechanismen van risico-afweer. Dergelijke systemen lopen op een vrij nauwe richel: enerzijds moet generatieopvolging op afdoende wijze worden verzekerd (mede omdat naast productie ook risicodekking in familiaal verband geschiedt), en anderzijds moet procreatie aanzienlijk onder de biologische capaciteit worden gehouden om op preventieve wijze risico-verhoging via demografische druk op het ecosysteem tegen te gaan. Het evenwicht op deze richel wordt opnieuw door een culturele code bewerkt via prescriptie inzake individueel gedrag. Risicospreiding en sociale controle zijn derhalve geïntegreerd in wat men een "moral economy" heeft genoemd.

De historische evolutie in West- en Noord-Europa dienaangaande werd georiënteerd door twee karakteristieken die - althans in vergelijkend sociologisch perspectief - idiosyncratisch zijn te noemen. De eerste karaktertrek is de dominantie van het nucleaire gezinstype. Dit is geenszins een product geweest van de industriële revolutie, maar gaat in onze gewesten tot minstens de 17de eeuw terug (1). De tweede karakteristiek is de vroege opkomst van het kapitalisme met schaalvergrotingen en legitimatie van individuele economische rationaliteit.

De dominantie van het nucleaire gezinstype impliceert dat het familiale netwerk, bruikbaar voor risicospreiding, vrij eng is geweest in Europa in vergelijking met systemen gebaseerd op uitgebreide families of lineages. Het impliceert ook dat andere instellingen (binnen kerkelijke organisaties of op lokaal vlak) al heel vroeg deze functie hebben overgenomen en zelfs tot specialisme hebben uitgebouwd. De twee lokalisaties van risicospreiding zijn derhalve van oudsher complementair in die zin dat een vernauwing van het actieveld van de ene institutie een

verbreding van dit van de andere mogelijk maakt. Evolutief gezien gaat het echter niet om een automatisme: exogeen geïnduceerd functieverlies bij de familiale vorm is bijvoorbeeld gedurende de eerste fase van de industriële omwenteling (+ 1820-1870) niet ondervangen geworden door een adequate uitbouw van de andere instituties, in casu kerkelijke armenzorg of openbare onderstand. Marginalisatie van belangrijke bevolkingsgroepen en functionele onderbezetting waren typisch voor deze fase.

De vroege legitimatie van economische rationaliteit als prerogatief van individuen is, zoals aangegeven, een tweede historisch-cultureel facet eigen aan de westerse ontwikkeling. Oorspronkelijk was het actieveld ervan gelegen op het economisch vlak, maar naderhand heeft het zich uitgebreid tot andere terreinen, waaronder deze van familie- en gezinsrelaties. De eerste duidelijke manifestatie van economische rationaliteit op gezinsniveau is de intrede van bewuste geboortebeperking: de sacrale regels eigen aan de "moral economy" gebaseerd op familiale vormen van productie (landbouw, huisnijverheid, ambachtelijke bedrijven) worden gradueel doorbroken wanneer het blijkt dat kinderen niet langer een economische functie vervullen in deze context. Samen met de vruchtbaarheidstransitie wordt ook het restrictief Malthusiaans nuptialiteitspatroon, gebaseerd op langdurig celibaat als "preventive check", afgebouwd. Dit betekent vanaf 1870 dat jongeren vroeger een eigen, onafhankelijk huishouden kunnen vormen. Treffend hierbij is dat het nieuwe gezinsmodel er een is waar de vrouw niet langer als arbeidskracht in de landbouw of huisnijverheid wordt gezien, maar als de persoon die instaat voor kwaliteitsverbetering van alle vormen van gezinsverzorging. Een investering in een gezin blijft in de eerste helft van de 20ste eeuw aantrekkelijk omwille van deze kwaliteitsaspecten en in weerwil van het feit dat kinderen door hogere scholingsgraad en vroegere onafhankelijkheid reeds duidelijk een nettokost zijn geworden in het uitwisselingspatroon tussen beide generaties (2).

In deze tijd komen eveneens de eerste vormen van sociale zekerheid van de grond met als doel enkele basisrisico's te verzekeren via kapitalisatie en solidariteit. Deze mengvorm, typisch voor de eerste helft van de 20ste eeuw, bezorgde echter ook een grotere onafhankelijkheid aan de parentale generatie die voor haar voorzieningen op oudere leeftijd minder op haar kinderen is aangewezen. Samengevat kan worden gesteld dat de embryonale groei van de verzorgingsstaat samenvalt met de verwerving van grotere onafhankelijkheid van

alle generaties. Het gaat hier waarschijnlijk niet om een toevallige associatie maar om een feed-back mechanisme: de uitbouw van sociale zekerheid verzwakt de noodzaak om terug te vallen op het familiale netwerk, en de verenging van deze laatste versterkt de afhankelijkheid t.a.v. de extra-familiale vormen van risicodekking.

De crisis van de jaren dertig legt de zwakheid bloot van deze gefragmenteerde mengvorm. Het systeem van kapitalisatie bracht enorme risico's mee met betrekking tot de belegging van het kapitaal. Bovendien ontbrak de afgeleide functie van inkomensverdeling. De conclusie die men na de tweede wereldoorlog uit dit gebeuren trok was dan ook logisch: risicoverzekering zonder mechanismen van herverdeling is een wankele constructie.

Uit deze beknopte historische schets mogen twee punten blijken:

- (1) Risicoverzekering langs institutionele kanalen heeft altijd afgeleide functies gehad (traditioneel: bestendiging van economische en morele macht, nu: inkomensverdeling, reductie van ongelijkheid van kansen).
- (2) De evolutie van de investeringen in de gezinscollectiviteit en de ontwikkeling van extra-familiale vormen van risicodekking zijn complementair. Hierbij duiken configuraties op die niet alleen eigen zijn aan tijdsgebonden economische voorwaarden, maar die ook door een lange historische en culturele ontwikkeling werden voorbereid.

3. Investering in de gezinscollectiviteit: recente tendenzen en implicaties

Essentieel voor een toekomstverkenning op langere termijn is de analyse van de verschuivingen binnen de familiale locus van risicodekking. Zullen familiale netwerken deze functie nog tot op zekere hoogte kunnen vervullen? Zal de evolutie in gezinsrelaties geen nieuwe risico's scheppen of bestaande risico's verhogen? Kortom, wat zijn de recente tendenzen op dit vlak en wat kunnen we eruit afleiden?

Zoals bekend is, luiden de jaren zestig een fase in van snelle verandering op het vlak van de gezinsrelaties. Aanvankelijk

dacht men dat het slechts om marginale, morfologische verschijnselen ging, doch nu blijkt dat deze stelling niet langer houdbaar is. De ingrediënten van de trend zijn :

- a) De vruchtbaarheid binnen het huwelijk is tot ver onder het vervangingsniveau van de generaties gedaald. Er is voorts nog geen sprake van een terugkeer tot op het peil nodig voor de verzekering van een stationaire populatie met een omvang gelijk aan de huidige (3).
- b) In een eerste fase was de daling in hoofdzaak het gevolg van een afname van de geboorten van derde of hogere rang; in een tweede fase is echter ook de component van groeiende vrijwillige kinderloosheid aanwezig (4).
- c) De institutie van het huwelijk is, in weerwil van wat men in de jaren zeventig nog volhield, verzwakt als gevolg van partnervorming op een andere basis, zeer sterke toename van echtscheidingen en duidelijke afname van herhuwen (5).
- d) Deze drie fenomenen reduceren de periode waarin procreatie plaats vindt en dragen, samen met lage huwelijksvruchtbaarheid, verantwoordelijkheid voor het uitblijven van een opwaartse trend inzake nataliteit.
- e) Grotere aantallen kinderen geboren na 1970 zullen het moeten stellen zonder broers of zusters en met minder neven en nichten (het aantal ooms en tantes was in een vorige fase ook al gereduceerd).
- f) Grotere aantallen kinderen zullen een langer deel van hun socialisatieperiode doormaken in één-oudergezinnen.
- g) Er is een toename van het aantal personen-jaren te leven als alleenstaande (als ongehuwde, als gescheidene, of in weduwschap) (6).

Typisch voor deze trends is dat ze werden gegenereerd in de periode 1960-75, d.i. voor de economische crisis voelbaar was in de gezinshuishoudens. Na 1975 zijn enkele trendcoëfficiënten afgeremd (vruchtbaarheidsdaling), terwijl andere blijkbaar zonder deceleratie verder lopen (daling eerste en volgende huwelijken, toename echtscheidingen, toename kinderloosheid) (Willems, 1981). Het gaat hier derhalve niet om een crisisfenomeen maar om een transformatie die de recente economische conjunctuur overstijgt. Dit betekent echter niet dat deze trends onafhankelijk zijn geweest van structurele en culturele veranderingen die zich gradueel vanaf het begin der jaren zestig hebben opgetekend (7). De geringere aantrekkelijkheid van investeringen in de gezinscollectiviteit kan begrepen worden in de volgende context:

- a) De generaties die voor gezinsvorming en -uitbouw in aanmerking komen zijn geboren en gesocialiseerd in een periode van sterke welvaartstoename en hebben derhalve via het ouderlijk gezin en het algemeen cultuurpatroon hoge aspiraties meegekregen, hetzij qua zelfontplooiingsideaal, hetzij qua materiële behoeften.
- b) Mede door het optrekken van het onderwijsniveau en de reële loonstijgingen (deze laatste tot 1974) zijn de "opportunity costs" verbonden aan een tijdseenheid besteed aan het gezin i.p.v. een betrekking, zeer sterk opgelopen. Dit geldt inzonderheid voor vrouwen. Voorts verloopt statuswaardering via het vervullen van een job.
- c) Over de gehele levenscyclus bekeken blijven kinderen een netto-kost.
- d) De uitbouw van een nationaal en globaal systeem van sociale zekerheid, gebaseerd op de transversale vorm van risicoomslag, vermindert de aantrekkelijkheid van investering in de gezins- en familiale collectiviteit.
- e) De legitimiteit van maximisatie van welzijn in hoofde van individuen i.p.v. collectiviteiten is verworven binnen het kader van de zelfontplooiingsideologie.
- f) Een karakteristiek van deze ideologie is een groeiende afkeer van beslissingen met vrij irreversibele gevolgen: koerswijzigingen tijdens de levenscyclus moeten liefst mogelijk blijven.

Uit deze vaststellingen kan men niet concluderen dat het gezin of de familie over de gehele lijn kan afgeschreven worden (grootouders blijven bijvoorbeeld nog altijd in grote mate banden houden met hun kleinkinderen). Evenmin betekenen deze vaststellingen dat in de toekomst nog alleen fluïde relaties zullen overblijven die niet verder reiken dan de overleving van het direct gemeenschappelijk voordeel. Veeleer kan er sprake zijn van een groeiende diversiteit en van een verbreding van het spectrum inzake gezinsmorfologie en subculturen. Kenmerkend is evenwel dat de verbreding van dit spectrum zich niet alleen doorzet bij de generaties van jongere adulten, maar ook bij personen op rijpere leeftijd.

Drie aspecten zijn essentieel bij deze trends:

- a) Het gaat niet alleen om morfologische veranderingen maar ook om een culturele verschuiving waarbij de component van gesecculariseerd individualisme duidelijk de bovenhand heeft gehaald.

- b) Veranderingen inzake partnerrelaties komen frequent voor. Dergelijke veranderingen gaan doorgaans gepaard met emotionele problemen welke verder een weerslag hebben op de fysieke gezondheid. Emotionele problemen en problemen van isolatie vormen precies het stel waarmee de instellingen van de verzorgingsstaat geen blijf weten (wat trouwens logisch is vermits hun finaliteit is afgestemd op basisrisico's op collectief niveau).
- c) De opties genomen door de huidige generatie bepalen de familiale structuur waar de volgende generatie moet op terugvallen. Een verenging daarvan wordt in het vooruitzicht gesteld, zodat andere netwerken de aldus ontstane lacunes moeten vullen.

Het komt ons voor dat de huidige dalende investering in de gezinscollectiviteit ook op lange termijn de vraag naar aangepaste opvangvormen (privé-professionals, zelfhulpgroepen, lokale opvangcentra, e.d.) verder zal blijven stimuleren, niet in het minst omdat een deel van de "psychologische belasting", verbonden aan het maatschappijbeeld uitgewerkt door de huidige generatie, naar de volgende generatie wordt doorgeschoven. De druk op de gemeenschap inzake haar functies van risicodekking en -opvang zal derhalve in de toekomst veeleer toenemen dan afnemen.

4. Intergenerationele solidariteit en het kettingbrief-algoritme van de transversale transfers

Een der conclusies in § 2 was dat het systeem van geïnstitutionaliseerde risicodekking niet kan verengd worden tot een actuariële oefening. In deze sectie zullen we toch even zo'n oefening maken, grotendeels omdat het de intergenerationele verhoudingen op een markante wijze voor het voetlicht brengt.

Een tiental jaar geleden heeft Paul Samuelson een parallel getrokken tussen de transversale vorm van risicoverzekering en het systeem van de kettingbrief (8). Verdoken onder een academische redenering gaat de betichting schuil dat de overheid een algoritme aanwendt voor de pensioensector (en dit geldt ook grotendeels voor de gezondheidssector) die zij zelf bij wet verbiedt. De redenering komt essentieel op het volgende neer:

- a) Bij een transversaal systeem wordt een deel van het inkomen van een jongere cohorte (in casu de actieve populatie) in hetzelfde jaar getransfereerd naar een oudere cohorte (in casu de gepensioneerden); bij een longitudinaal systeem vormt iedere cohorte een eigen pot (kapitalisatie) die pas veel later wordt aangesproken.
- b) Bij een reorganisatie met een overgang van een longitudinaal naar een transversaal systeem doen de recipiënten een zeer goede zaak; hun vorig inkomen werd niet aangesproken in een proces van directe inkomenstransfers, terwijl ze toch van een pensioen genieten dat wordt gedragen door dergelijke transfers. De ratio tussen wat ze in het verleden hebben bijgedragen in de herverdeling (d.i. voor het transversaal systeem was ingevoerd) en wat ze als pensioen verwerven (d.i. na invoering van de transversale omslag) gedurende de 10 à 15 jaar van hun verder leven is dus bijzonder gunstig.
- c) Deze initiële fase - in België te situeren juist na de tweede Wereldoorlog - vertoont gelijkenis met de startfase in een kettingbrief: de starters betalen aan niemand maar verwerven de transfers van degenen die na hen in de ketting voorkomen. Alles is dus netto winst in de kettingbrief-situatie op ogenblik $t = 0$.
- d) Degenen die onmiddellijk na de starters komen in de kettingbrief zullen waarschijnlijk ook nog een gunstige ratio verwerven: ze hebben een weinig bijgedragen en kunnen dit waarschijnlijk meer dan recupereren. Echter, hun ratio zal reeds in belangrijke mate afhankelijk zijn van de breedte van de piramide van contribuanten die zij onder zich in de ketting moeten aanwerven. Anders gezegd, de ratio is een functie van de groei van de populatie van "ondergeschikte" contribuanten.
- e) De tegenhanger van dit aspect van het kettingbrief algoritme is de afhankelijkheid van transversale pensioensystemen van economische en/of demografische groei. Als de loonmassa toeneemt als gevolg van reële welvaartstijging en als nieuwe categorieën van contribuanten kunnen gevonden worden (jonge zelfstandigen, jongere vrouwen met arbeidsparticipatie), blijft het systeem prima functioneren.
- f) De kettingbrief gaat echter snel naar een maturatiefase van zodra de groei aan de basis verzwakt. Vanaf dat ogenblik wordt het ratio ongunstig en loopt de ketting versneld naar een eindpunt.

g) De cohorten die kort na WO II als jonge actieven zijn gestart, zullen ongeveer gedurende 45 jaar bijdragen en ongeveer in 1990 de pensioengerechtigde leeftijd bereiken. Voor hen is de noemer (bijdragen) van ratio maximaal, wat impliceert dat de kans op een ongunstige ratio aanzienlijk verhoogt. Zodra dit zich voordoet, wordt de legitimiteit van het systeem in vraag gesteld.

In deze vergelijking is het evident dat het mechanisme bij de kettingsbrief veel sneller loopt dan bij de transversale pensioenregeling: een kettingsbrief kent meestal meerdere echelons tussen lijstduwer en lijsttrekker terwijl het bij een pensioenstelsel gaat over 2 à 3 echelons, overeenkomend met 2 à 3 generaties. Niettemin is de analogie leerrijk in meerdere opzichten:

- a) De initiatie van een transversale regeling gebaseerd op het principe van intergenerationele solidariteit is zeer aantrekkelijk omdat men in één klap een zeer gunstige regeling instelt voor de gepensioneerden van het ogenblik, en dit tegen een kleine bijdrage per hoofd van de actieve populatie. Op korte termijn bekeken is zo iets een unieke kans voor politici.
- b) De overgang van een longitudinale naar een transversale opzet is makkelijk, de overgang in de omgekeerde richting is erg pijnlijk. In de kettingsbrief - d.i. een zero-som aangelegenheid - is immers het verlies bij het afsluiten van de keten gelijk aan de winst geboekt bij de start.
- c) Het in vraag stellen van de legitimiteit van het transversale systeem, gemotiveerd op basis van de individuele calculus inzake het ongunstig evoluerend ratio tussen gecumuleerde bijdragen en pensioen, maakt het geheel nog pijnlijker. Men doet zichzelf de das om, omdat de ratio bij het ineensorten van het systeem nog ongunstiger wordt voor degenen die over ettelijke jaren hebben gecontribueerd dan dat ze anders al zou zijn. Met andere woorden, het afknappen van de transversale opzet maximiseert het verlies voor de cohorten die op het punt staan aan de kop van de lijst te komen. Ook bij het verleggen van het pensioenbedrag tot een aanzienlijk lager peil zullen vooral de cohorten geboren tussen 1925 en 1950 (d.i. een volledige generatie van 25 jaar) gesacrificeerd worden. Degenen geboren tussen 1950 en 1960 halen wellicht een break-even point, doch slechts in de veronderstelling dat ook de toekomstige bijdragen worden verminderd. Bij ontstentenis daaraan, betalen ook deze jongere cohorten het gelag, niet alleen omdat de bijdragen

niet langer in verhouding staan t.o.v. het pensioenbedrag, maar vooral omdat een ander stuk van het inkomen moet worden gekapitaliseerd. De som van bijdrage en kapitalisatie in het nieuwe systeem zou dan wel eens aanzienlijk groter kunnen zijn dan de bijdrage in het oude systeem. Een teruggang naar een mengvorm impliceert derhalve niet noodzakelijk een sanering.

Hierbij belanden we duidelijk op het punt waar flink wat rekenwerk moet worden uitgevoerd om uitsluitsel te krijgen over wat het verlies nu precies zal zijn in de hypothese van een voortzetting van het transversale systeem en in de hypothese van een terugkeer naar een mengvorm. Maar ongeacht deze uitkomsten mogen we alvast drie lessen trekken. Primo, het transversale systeem is groeigebonden. Secundo, eens men erin verzeild geraakt, komt men er niet zonder kleerscheuren uit. Tertio, de calculatie die destijds op korte termijn werd gemaakt heeft eens te meer een flinke hypotheek doorgeschoven naar de huidige generatie van actieven.

5. Sociale Zekerheid, tewerkstelling en demografische echo's

Veranderingen in de nataliteit geven aanleiding tot lange termijnfluctuaties in de leeftijdssamenstelling van de bevolking. Dergelijke echo's uit het demografisch verleden zijn van belang voor nagenoeg iedere sector van het maatschappelijk bestel. Vooraan komen onderwijs, arbeidsmarkt en sociale zekerheid. Bovendien hebben we bij tal van deze sectoren met meer dan één generatie of leeftijdsgroep te maken : in de sociale zekerheid staan de cohorten van contribuanten tegenover deze van de rechthebbenden en bij de tewerkstelling hebben we te maken met een generatie die de actieve leeftijdsgroep verlaat (+ 60-64) en een die zich op de arbeidsmarkt aanbiedt (+ 18-24). In een transversaal systeem moet derhalve niet alleen gekeken worden naar de effectieven van een welbepaalde leeftijdsgroep, maar vooral naar de ratio van de effectieven van twee leeftijdsgroepen.

De demografische echo's zijn zeer geschikt om als zondebok te fungeren : men kan ze immers niet wegwerken. Zo verwijzen ministers van Sociale Zaken steevast naar bevolkingsveroudering om een deficit in de pensioens- of gezondheidszorgsector

te verklaren. De realiteit is soms heel anders (9). In het decennium tussen 1968 en 1978 stegen de totale reële uitgaven van de ziekteverzekering met een factor van 2,25. De demografische component hierbij was echter verwaarloosbaar: de populatie ouder dan 65 jaar steeg amper met een factor van 1,10, wat dan nog werd gecompenseerd door een toename van de bruto-actieve populatie met een factor van 1,05. De reële oorzaak ligt in een sterke kostenstijging per capita en niet in het volume van rechthebbenden. De reële uitgaven per verzekerd persoon liepen immers op in dit decennium met een factor 2,05. In de pensioensector was de situatie enigszins verschillend. De totale reële uitgaven namen toe in diezelfde periode met een factor 2,20. Daarentegen steeg het gemiddeld reële rustpensioen slechts met 1,50 en het gemiddeld reële overlevingspensioen met 1,35 (10). Het aantal rechthebbenden is dus wel op een significante wijze toegenomen, maar niet zozeer omwille van bevolkingsveroudering maar eerder als gevolg van de creatie van nieuwe categorieën van rechthebbenden. Aan de zijde van de inkomsten was de demografische conjunctuur evenmin ongunstig: zoals aangeduid nam de bruto actieve populatie tussen 20 en 64 jaar toe met een factor 1,05. De economische conjunctuur daarentegen neemt het gehele deficit voor haar rekening, deels omdat bruto- en netto-actieve populatie uit elkaar zijn gegroeid (werkloosheid) en deels omdat bijdragen van de andere bronnen de groei van de uitgaven niet hebben gevolgd.

De demografische conjunctuur kan vervolgens gunstig zijn voor een sector en terzelfdertijd ongunstig voor een andere. Het is een goede zaak geweest voor heel het pensioensysteem wanneer de kleine cohorten geboren na 1914, vanaf 1979 hun intrede hebben gedaan bij de ouderen (65+). Het is evenwel geen goede zaak voor de tewerkstelling wanneer deze kleinere groep ruimte maakt voor de veel grotere groep van 20 à 24-jarigen die zich bij de actieven aanmelden. De verhouding tussen 20 à 24-jarigen en 60 à 64-jarigen heeft in het laatste decennium een spectaculaire evolutie ondergaan. In 1970 meldden zich 135 jongeren (20-24) aan per 100 personen die met pensioen gaan (60-64). In 1976 waren dat er 165 en in 1980 liefst 200 (11). De jeugdwerkloosheid (< 25 jaar) bedroeg in dit laatste jaar ongeveer 150.000 personen, wat op een volledige jaarlijkse geboortecohorte neerkomt. De grote generatie geboren in de jaren zestig heeft derhalve niet alleen het nadeel zich aan te melden op een ogenblik van slinkende vraag naar arbeid, maar ook het nadeel van haar omvang en van slechts een kleine groep te moeten vervangen.

Wat zijn de krachtlijnen inzake de evolutie van de leeftijds-samenstelling voor de volgende 20 jaar ? Vooreerst mag vermeld worden dat de zo juist beschreven trend inzake de ratio 20-24/60-64 vanaf 1982 een gunstige wending neemt. Per 100 personen tussen 60 en 64 jaar daalt het aantal jongeren tussen 20 en 24 jaar van 200 in 1980 tot 140 in 1985, tot 130 in 1990 en tot 120 in 1995. De druk vanwege de jongere generatie verzwakt derhalve. Het effect van ratio's groter dan 100 is evenwel cumulatief: het sterke accres gedurende de periode 1975-85 blijft immers hangen in de leeftijdsklasse van bruto-actieven (20-64 jaar). Vanaf 1985 stabiliseert het volume zich in deze leeftijdsgroep, maar dat gebeurt op een zeer hoog niveau: in 1985 zijn er een half miljoen mannen en vrouwen meer in de klasse 20-64 dan in 1975. De druk van de jongeren op de arbeidsmarkt neemt derhalve wel af, maar de druk van wat oudere adulten blijft bestaan. Het Janus-gezicht van deze demografische bevinding komt derhalve opnieuw tot uiting. Inzake aanbod van arbeid blijft een zekere druk aanhouden wat zich tot op een bepaalde hoogte in blijvende hoge werkloosheid kan vertalen (maar misschien minder in jeugdwerkloosheid). Inzake sociale zekerheids transfers is de demografische evolutie echter gunstig, gezien het groot volume van potentiële contribuanten.

De verhouding tussen de oudere populatie en de bruto-actieve bevolking (65+/20-64) stelt de demografische factor inzake deze transfers enigszins scherper. In 1975 waren er 25 ouderen (mannen + vrouwen) per 100 adulten. Tegen 1985 zakt deze verhouding tot 22 en tegen 2000 klimt het opnieuw op tot het peil van 1975. Over het laatste kwart van de 20e eeuw is deze ratio derhalve essentieel neutraal. Het aandeel van de hoogbejaarden (75+) per 100 personen ouder dan 65 loopt van 1975 op van 37 tot 45 tegen 1985, doch daalt daarna opnieuw tot 36 in 1995 en 38 in 2000. Ook hier is er dus sprake van een uniform stijgende trend in het laatste kwart van deze eeuw.

Met betrekking tot de populatie van de jongeren (< 20 jaar) is de evolutie wel gekenmerkt door een uniform trendverloop: het aantal jongeren blijft dalen tot minstens het jaar 1995. De enige factor die hieraan kan verhelpen is uiteraard een toename van de vruchtbaarheid. Deze kunnen we op dit ogenblik niet in het vooruitzicht stellen : de gunstige evolutie inzake het aantal potentiële moeders (20-35) en de lichte stijging van de huwelijksvruchtbaarheid na 1978 worden geneutraliseerd door een daling van de nuptialiteit (deels samenwonen, deels celibaat) en de toename van de echtscheidingen. Verder blijkt dat zelfs de lichte stijging in huwelijksvruchtbaarheid zich niet

doorzet en dat het fenomeen van vrijwillige kinderloosheid zich ook tot ons land zal uitbreiden.

De verwachting inzake het jaarlijks aantal geboorten voor de komende jaren ligt derhalve rond het cijfer van 120.000. Om uitiem een stationaire populatie op te bouwen van 9,7 miljoen inwoners (huidige omvang) met een verwachte levensduur van 72,5 jaar (70 voor de mannen, 75 voor de vrouwen) zijn 134.000 geboorten per jaar nodig. Het deficit bedraagt dus meer dan 10 procent.

De prijs van dit deficit komt niet zozeer tot uiting in de resterende 17 jaar van deze eeuw, maar wel na 2010. Vanaf dat ogenblik begint immers een zeer sterke veroudering van de actieve populatie en daarna (vanaf 2020) ook een uitgesproken toename van bejaarden. De grote cohorten geboren tussen 1955 en 1970, die het nu zo moeilijk hebben op de arbeidsmarkt, blijven derhalve voor gans hun leven benadeeld in transfer-systemen die op de transversale leest zijn geschoeid. Deze factor verhoogt de waarschijnlijkheid dat op een bepaald ogenblik - d.i. bij het maken van de individuele rekening - het transversale systeem verder in vraag wordt gesteld.

6. Conclusies

Het verschil tussen een privé-verzekering en de sociale zekerheid is dat deze laatste naast dekking van risico's ook een aantal onmisbare afgeleide functies vervult. Dit impliceert dat telkens een dubbele evaluatie moet worden gemaakt. Vooreerst kan men beslist niet los van de financiële parameters die het huidige transversale systeem beheersen, anderzijds stellen zich vragen naar de efficiëntie van de aangewende middelen in het licht van de diverse finaliteiten van de sociale zekerheid.

De oplossing voor de huidige crisis in deze sectoren ligt o.i. niet in het abrupt verlaten van het transversale systeem. De overgang naar een gemengd systeem betekent immers een extra verlies voor de huidige generaties van actieven, bovenop het verlies voortspruitend uit het feit dat de ratio tussen vergoedingen en bijdragen met verloop van tijd ongunstiger wordt in een transversaal systeem. Voorts betekent een dergelijke overgang een sterke toename van economische ongelijkheid: een aanvullend pensioen en een aanvullende ziekteverzekering

vergen kapitalisatie van aanzienlijke sommen. Het argument dat een dergelijke kapitalisatie neerkomt op het beschikbaar komen van extra spaargelden, en dus investeringen aanmoedigt, is niet waterdicht. Een groot deel van deze spaargelden zijn ook nu voor belegging beschikbaar; beleggingsrisico's moeten op een of andere wijze ondervangen worden wil men van een nationaal systeem gewagen; en het afromen van de kapitaalmarkt voor konsumptiedoelinden (o.m. door de overheid om haar kortlopende schuld te dekken of om onrendabele bedrijven in leven te houden) komt toch weer neer op het direct opgebruiken van een aanzienlijk deel van dit kapitaal. In dit laatste geval krijgt men de volle laag inzake nadelen en beschikt men over geen enkel voordeel.

In de hypothese dat het transversale systeem integraal behouden blijft, kan men niet anders dan de individuele calculus ondergeschikt houden aan het solidariteitsprincipe. Dit komt onmiskenbaar neer op het aanvaarden van het groeiend onevenwicht tussen contributie en latere vergoeding. Bovendien kan men nooit vermijden dat de individuele calculus toch aan de oppervlakte komt: de meer kapitaalkrachtigen gaan nu al over tot gedeeltelijke kapitalisatie, zij het op eigen risico. Het behoud van het transversale systeem kan derhalve de dispariteit tussen de sociale lagen niet dempen, zij kan alleen een snelle vergroting ervan afremmen. Essentieel voor het ondersteunen van het solidariteitsprincipe is dat de fouten gemaakt in het verleden - grotendeels omwille van een "what's in it for me" grabbelpolitiek - zo snel mogelijk moeten gecorrigeerd worden. De filosofieën van het directe individuele voordeel qua consumptie en van maatschappelijke solidariteit op lange termijn zijn immers onverenigbaar.

Een gunstig element voor de hervormers van de sociale zekerheid is ongetwijfeld het uitblijven van nefaste demografische trends tot de komende eeuwwisseling. Dit respijt is beperkt: na 2010 maken we ons best klaar voor een zeer belangrijke verouderingsgolf. Zorgwekkend voor de toekomst is ook de huidige dalende tendens tot investering in gezins- en familiale collectiviteiten. De verzorgingsstaat kan per definitie geen problemen aan die zich op psychologisch, psycho-sociaal of psycho-somatisch niveau stellen. Ook OCMW's, eerste lijnsgezondheidszorg en alternatieve netwerken (zelfmoordpreventie, verenigingen van ex-verslaafden e.d.) komen pas in actie wanneer de schuldenlast ondraaglijk is geworden of wanneer het proces van sociale isolatie reeds ver is gevorderd. Alle goede bedoelingen en studies ten spijt, zijn ook deze instellingen of netwerken gedoemd om curatieve en niet om preventieve functies te vervullen.

Het preventieve netwerk bij uitstek is een hechter gezins- of familiaal verband, en degenen die verwachten dat andere instellingen ook deze functies kunnen overnemen en naar behoren vervullen vergapen zich o.i. aan een utopie. De grenzen van de verzorgingsstaat zijn in de laatste 10 jaar duidelijk geworden; deze van de zelf-ontplooiingsideologie komen nu aan de beurt.

Hiermee willen we geenszins de illusie wekken dat een revalorisatie van de traditionele gezins- en familiale collectiviteiten waarschijnlijk zou zijn. Het tegenovergestelde is meer plausibel: de verschuivingen die we op dit ogenblik in het Westen meemaken zijn o.i. vrij irreversibel en grotendeels resistent aan ingrepen van legale, fiscale of administratieve aard. Het beeld voor de toekomst is er derhalve een waar de levenscyclus van individuen in veel grotere mate gekenmerkt zal zijn door wisselende partnerrelaties met daartussenin perioden als alleenstaande. Dit betekent o.m. dat het sociaal-zekerheidsrecht niet alleen aan wijzigingen zal onderhevig zijn omwille van imperatieven van macro-economische aard, maar eveneens zal moeten afstappen van noties zoals "gezinshoofd" of "overlevingspensioen" die een klassiek gezinspatroon veronderstellen. De neiging om het tegenovergestelde te doen, d.i. de notie van gezin opnieuw accentueren, uit financiële en/of ideologische overweging kan misschien een lovenswaardige poging zijn om een institutie te verdedigen die historisch haar efficiëntie bewezen heeft, maar op wat langere termijn zou een dergelijke ingreep neerkomen op de creatie van een brede gaping tussen recht en maatschappelijke realiteit.

De hoofdconclusie van deze bijdrage kan als volgt worden samengevat: in samenloop met een demografische evolutie qua leeftijdssamenstelling van de bevolking en met grote veranderingen in de macro-economische parameters die het sociaal zekerheidsbestel beheersen, doen zich snelle verschuivingen voor in de levenscyclus van individuen m.b.t. gezinsvorming en -ontbinding. Deze samenloop zal op ingrijpende wijze het bestel inzake sociale zekerheid en inzake de "welfare community" ombuigen en de individuen allicht in een meer precaire situatie brengen.

Wij hebben uiteraard geen glazen bol om de toekomst te voorspellen, maar een tijdige bewustwording van de implicaties van deze nieuwe configuraties is essentieel wil men niet met een grote "time lag" op de gebeurtenissen achterna lopen. Hier ligt een ware uitdaging voor de knapste juristen, economen, sociologen en politici van ons land.

NOTEN

- (1) Over de historische achtergronden van het Westeuropees nucleaire gezin zie o.m. J. Hajnal (1982).
- (2) De verklaring van demografische verandering in functie van veranderingen in uitwisselingspatronen tussen generaties is niet alleen de kern geworden van een aantal economische theorieën, maar ook van enkele sociologische. Voor een voorbeeld van deze laatste zie J.C. Caldwell (1982).
- (3) Voor een recente demografische analyse van de vruchtbaarheid, zie P. Willems, S. Wijewickrema en R. Lesthaeghe (1981).
- (4) Demografische tendenzen en projecties inzake vrijwillige kinderloosheid in geïndustrialiseerde landen worden gegeven in D.E. Bloom en A.R. Pebley (1983). Sociologische doorlichting is beschikbaar bij J.E. Veevers (1980).
- (5) Voor demografische tendenzen zie L. Roussel (1981) en A. Monnier (1982).
- (6) De zich snel ontwikkelende tak van "multi-state demography" vindt haar toepassingen op het vlak van de familie-demografie, vooral omdat zij de klassieke cijfers (transversaal of longitudinaal) omzet in personenjaren geleefd in elk van de staten (in casu, staten gedefinieerd op basis van gezinsvorming of -ontbinding). Voor een toepassing op Belgische data zie S. Wijewickrema et. al. (1983).
- (7) De economische en culturele evaluatie van deze verschuivingen vindt men bij L. Roussel (1983) en bij R. Lesthaeghe en P. Willems (1983). Voor basismateriaal en een diversiteit aan hypothesen kan men tevens terecht bij J. Schmid (1982).
- (8) P.A. Samuelson's originele versie dateert van 1958. Het transversale systeem en het principe van de kettingbrief is eveneens nader geanalyseerd door N. Keyfitz (1983).
- (9) Keyfitz zet zich eveneens af tegen de notie dat de huidige sociale zekerheids crisis zou te wijten zijn aan veroudering (1983: 29-31).
- (10) De originele data die aan de basis liggen van deze ratio's zijn gegeven in Ministerie van Sociale Zaken (1979). Deze data werden verder besproken en vergeleken door R. Lesthaeghe (1981).

- (11) Alle cijfers m.b.t. de bevolkingsprojecties zijn deze van S. Wijewickrema en R. Bulté (1983). Deze cijfers komen zeer dicht bij deze van de NIS-projecties op nationaal vlak, doch verschillen enigszins op regionaal vlak vanwege een meer adequate behandeling van interne migratie.

